

פרויקט בן-יהודה זקוק לעזרתכם. לחצו כאן לפרטים.

ספר/י לנו מה שגוי

דואל:

זכרו שאין משמעות למספרי שורה או עמוד בטקסט רציף באינטרנט. אנא ציינו מספר פסקה, ו/או העתיקו כמה מלים סביב כל שגיאה, כדי להקל עלינו למצוא את הטעון תיקון.

רשימת הגהות:

נודיע לך בדואל כשנעיין בהגהות ונתקן את הטקסט.

שלח

נשמע לשמוע מה אהבת

דואל:

ההמלצה שלך:

(אנו מפרסמים המלצות ביומן הרשת שלנו)

[YouTube](#) - פרויקט בן-יהודה: [בפייסבוק](#) | [ב](#)

[יומן הרשת של פרויקט בן-יהודה](#)

שלח

זכרונות קוטיק – פרק עשרים-ושמונה

[לתוכן הענינים](#)

© כל הזכויות שמורות. החומר מובא ברשות בעלי הזכויות.

פרק עשרים-ושמונה

מותה הפתאומי של סבתא - הרושם שהותיר מותה על

המשפחה ועל העיירה - הלווייתה - קינתו של סבא -

יושבים שבעה - שמה הטוב של סבתא - מעשיה

הנאים - משפחתנו מתפוררת לאחר מותה

עוד לפני הנסיעה לוואכנוביץ' פקד אותנו אסון גדול. לילה אחד נשמעו דפיקות על תריסי הבית: "משה! משה! קום, אמא גוססת!"

בכי גדול פרץ ואחוזי אימה מיהרנו כולנו להתלבש: אבל הידיים רעדו בלי שליטה, כאילו היינו משותקים. אבא ואמא, אני ואישי, כל אחי ואחיותי, איך שהוא שמנו על עצמנו בגדים תוך כדי בכי בלתי פוסק. רק אבא לא בוכה. הוא חיזור ולחלוחית מנצנצת בעיניו. אנו ממהרים ורצים אל הסבתא האהובה. נושמים ונושפים מן הריצה אנו נופלים על מדרגות הגזוזטרה, קמים ורצים הלאה אל תוך הבית. אבל את סבתא כבר מצאנו מתה. פתאום קיבלה שטף דם. כל דמה יצא מגרונה בבת אחת, וכעבור רבע שעה נפטרה. בבית מצאנו את כל הילדים והנכדים, קטנים וגדולים, האחים והאחיות של סבא ובני משפחותיהם. כולם כבר היו שם. הצעקות והבכי כמעט שהחריבו את העיר כולה. גם נשים לא מוכרות הגיעו, והבכי הלך וגבר, ממש כאילו כל בני העיר נשחטים בידי אויב אכזר.

סבא מתעלף ללא הרף והיללות והבכי הולכים ומתעצמים - כולם ממהרים להשיב את רוחו. ליושקה הרופא ולשני המרפאים האחרים^[1] לא נותנים לעזוב את הבית. עליהם להשגיח על סבא כאשר הוא מתעלף. סבתא מונחת על רצפת החדר, וסבא צנח אף הוא לידה. הוא שוכב לרוחב, לצדה של סבתא, ראשו נשען על ראשה, והוא מרטיב אותה בים דמעותיו. סבא תמיד היה בכיין גדול,^[2] אבל עכשיו נפרצו כל מעיינות הדמע והדמעות זולגות ללא הפוגה. יללותיו קורעות את לב כולם. הבכיות והצעקות מתגברות מרגע לרגע, ועכשיו איש בעיר כבר אינו ישן. כולם מקוננים על הצדקת ועל האישה החכמה, שאיש לא שנה אותה בחייה.

לפנות בוקר כבר נקבצו כל בני העיר מסביב לבית ובתוכו, על הגזוזטרה וסביב כל החלונות. הבכיות קרעו את כיפת השמים. אבא שיגר מיד שליח רכוב לצ'כצ'ובה, להודיע לדבורה אחותו ולברל-בנדט גיסו. כעבור כשלוש שעות כבר הגיעו שניהם עם כל ילדיהם ונכדיהם, והוסיפו צלילים חדשים לבכי.

ובאמת היה על מה לקונן, משום שהיהודייה הקטנה והכחושה הזאת היא ששמרה על יציבותה ואחדותה של משפחתנו כולה. הרוח הטובה שבה השכינה שלום בכל אחד מאתנו. היא זו שלימדה אותנו לאהוב זה את זה, שהשגיחה שמשפחתנו הגדולה תלך בדרך הישר והטוב, שטענה בפנינו שלעולם אין לכעוס, שיש לקבל הכול באהבה, שצריך לקוות ושלעולם אין לאבד תקווה! והנה היא שוכבת, סבתי האהובה והיקרה, מכוסה שחורים ולעולם לא תקום עוד מן הרצפה.

אור היום עלה, אבל אצלנו פנימה - אפילת לילה. אין כוח אנושי שיכול לשאת מחזה איום כזה: סבתא מוטלת על רצפת החדר וסבא שוכב לידה, ראשו על

ראשה, מזיל דמעות כמים, מייבב כילד קטן, וכולם בוכים אתו.

מדי פעם נדם קולו וכולם ממהרים לבדוק מה קרה. הוא התעלף. יללה גדולה נשמעת, והמרפאים רצים עם בקבוקי מים קרים. הם משיבים את נפשו, הוא מתאושש ושוב הוא צונח על הרצפה, ראשו על ראשה. ושוב מתחדש הבכי כמעין המתגבר, ושוב הוא מתייפח עד שמשתרר שקט.

אחר כך באו נשות "חברה קדישא" לטהר את המתה. היה צריך לפנות את החדר וכולם יצאו החוצה,^[3] אבל את סבא לא הצליחו להפריד מעל סבתא המתה. ראשו כאילו דבק בראשה. הוא לא הרשה להזיז אותו, וכך היה מוטל במשך זמן ארוך. הוא החוויר יותר ויותר ונראה היה שהוא עוד עלול למות במקום. עתה ניגשו אליו שני גברים חסונים - אריה-לייב, "הבן יחיד", וברל-בנדט - וקרעו אותו בכוח ממנה. הוא התעלף. הצעקות היו כה רמות, כמו בשריפה, שעה שאש אווזת באנשים. לשמע הצעקות רצו כולם פנימה ובמאמץ גדול נשאו את סבא לחדר אחר והשכיבוהו במיטה. אבל הוא השליך את עצמו לרצפה - רק שם רצה לשכב. הוא צעק: "אני רוצה להיטמן באדמה יחד עם ביילע-ראשע שלי".

אחרי שהתקינו את הנפטרת כדת וכדין החל מחזה חדש ומזעזע של פרידה. כל בני המשפחה נפלו לפניו, ביקשו ממנה מחילה,^[4] וכנהוג גם ביקשו שתהיה מליצת יושר טובה בעולם הבא, כשם שהיתה כאן, בעולם הזה. ושוב שוכב סבא על הרצפה הרטובה, הספוגה מי טהרה, ראשו על ראשה. היתה זו שעה נוראה.

ללוויה באו כל בני העיר. כל החנויות וכל בתי המרזח נסגרו.^[5] אף אישה לא נשארה בביתה, גם לא בזסטביה. בראש נשאו את גופתה של סבתא, ולאחריה הובילו כל הבנים, החתנים, הגיסים והאחים את סבא, תומכים בו תחת זרועותיו כשהוא מעולף למחצה. לצדם הלכו הרופאים, הבקבוקים בידיהם.

שתי לוויות גדולות ראיתי בקאמניץ בחיי. האחת של הדוד, רבה של קאמניץ, שהתקיימה בסוכות, והשתתפו בה כמובן כל בני העיר;^[6] השנייה היתה לוויתה של סבתא, שהיתה גדולה הרבה יותר. זו הפעם, שלא כמו בלווייתו של הרב, הגיעו כל נשות העיירה, שכן מנהג עתיק היה אז שנשים, שאינן נמנות עם האבלים, אינן משתתפות בלוויות של גברים.^[7]

שעה שטמנו את הנפטרת בקברה התרחש דבר נורא. סבא כמו יצא מדעתו. הוא השליך עצמו אל הקבר ולא נתן לטמון את ביילע-ראשע שלו באדמה. מאמץ גדול נדרש כדי לנתק אותו ממנה, וכשטמנו אותה בקבר, הוא שוב השליך עצמו עליה וצעק בקול נורא: "אני רוצה להיות באדמה עם ביילע-ראשע!..." הוא התעלף ותודות לכך הצליחו להרחיקו מן הקבר.

כששבנו מהלוויה שוב נשאו את סבא עד לבית והשכיבוהו במיטה, אבל הוא שב והשליך עצמו על הרצפה ובשום אופן לא הסכים שיחזירוהו למיטה. כך נרדם, מעולף למחצה. המרפאים אמרו שצריך לאפשר לו לישון. כל הזרים יצאו אפוא מן החדר, ולידו נותרו הבנים והבנות, הכלות והחתנים. עתה היה הבכי חרישי ולבסוף נחלש ונדם. כולם שכבו על הרצפה^[8] והדמעות זרמו וזרמו. סבא התעורר כל הזמן משנתו החטופה וצעק שהוא רוצה שיקברו אותו יחד עם ביילע-ראשע. חומו עלה, ככל הנראה, ומדי פעם צרח: "גזלנים!"^[9] למה קברתם את ביילע-ראשע בלעדיו!"

ובכל היממה האפילה הזו לא העז איש מבני המשפחה להכניס דבר מה לפיו, אפילו לא כוס תה. ואפילו הילדים הקטנים בני השש לא אכלו ולא שתו מאומה.

הלילה השני היה נורא כמו הלילה הראשון. יותר משבעים נפשות שכבו על הרצפה וכולם בכו. הדמעות זלגו והרטיבו את רצפת העץ. בלילה הזה סבא ישן קצת, ובבוקר התעורר כשהוא חש מעט טוב יותר.

"אבל ביילע-ראשע" - הוא התחיל לצעוק - "קחי אותי אליך. הרי היית אישה נאמנה בכל מאודך! הראי לי עכשיו, בפעם האחרונה, את נאמנותך ובקשי מאלוהים שייקח אותי לשם, למקום שאת נמצאת!" ושוב הוא מתייפח, ושוב הוא מייבב, ושוב הוא מפרפר ורועד, ואחריו כמותו - הגדולים עם הקטנים, והבכיות מתערבות יחד, בדיוק כמו בערב יום כיפור בזמן הברכות.^[10]

סבא לא התפלל ביומיים הללו. הילדים, שהיה להם מניין גדול משל עצמם, התפללו שחרית, מנחה ומעריב. כולם בכו גם בזמן התפילה. אבא התפלל לפני ה"עמוד".^[11] הוא, שהיה כה חזק ולא בכה, אמר את מילות התפילה בדרך שקטה ולבבית שעוררה התרגשות גדולה עוד יותר מן הבכי. התפילות נערכו בקומה העליונה, בחדר השינה של סבתא. ביום השלישי כבר התפללו למטה, בחדר הגדול, שכן סבא לא יכול היה לשאת עוד את התפילה בחדר השינה. עכשיו הוא עצמו החל להתפלל לפני ה"עמוד". אבל הוא התייפח כתינוק והתעלף וצריך היה להרחיקו משם.

מוכרחים למצוא תרופה לבכי; אפשר פשוט להשתגע מרוב צער וחרדה. בעלי הבתים שבעיר החלו לבוא ולקיים מצוות ניחום אבלים. ציוו על המשרתות להעמיד את הסמובר הגדול והגישו לכולם תה ולחמניות. רק בקושי הסכימו האנשים לשתות תה, ואילו סבא סירב גם לזה: "אני רוצה למות; אני רוצה להיות ליד ביילע-ראשע."

בלילה השלישי הוא נרדם, אבל זו הייתה שינה טרופה של איש חולה, ויושקה הרופא לא שוחרר מתפקידו. איש מבני המשפחה לא יכול היה להירדם. התיישבנו

אפוא על הרצפה וכל אחד סיפר בתורו מעשיות על סבתא ביילע-ראשע, על מעלותיה הנדירות, על רוחב לבה, על חמימותה ועל מסירותה לקרובים ולזרים. סיפרו איך השכינה שלום בין כולם.

כשהתחתן מיישהו במשפחתנו - בת, בן או נכד, היתה מזמינה אליה, מיד לאחר שבעת ימי המשתה, את הזוג הצעיר, כל אחד לחוד. היא הסבירה באריכות לאישה הצעירה, שהבעל הוא ראש המשפחה. עליו מוטלת הדאגה לפרנסה ולחינוך הילדים, וכל כבודה של האישה הוא בכבוד בעלה. "לבד ממה שאת אוהבת את בעלך" - טענה בפני הילדה או הנכדה - "עליך גם להראות לו את האהבה הזאת. מובן שיש לגרום עונג לאדם שאוהבים, ולא, חלילה, לצערו. עליו לראות ולחוש כי הוא יקר לך כבבת עינך. ואם, חלילה, אין הוא מתייחס אליך יפה ואינו נאמן לך, אל תשימי לב ותתעלמי מכך. בסופו של דבר יאלץ להתייחס אליך כראוי, אפילו הוא הגרוע באנשים. עליך לבטל את דעתך מפני דעתו של בעלך, כמו שכתוב בפרקי אבות, שעליך לבטל דעתך מפני דעת חברך, כדי שהוא יבטל את דעתו מפני דעתך - ובפרט הבעל!^[12] אם את רוצה שבעלך יהיה מסור לך לחלוטין, קודם כול את צריכה להיות מסורה לו לחלוטין, וכל אשר יאמר יהיה בעיניך קודש קודשים... אם הוא אומר שעכשיו לילה ואת רואה יום, אמרי בכל זאת שעכשיו לילה... בסופו של דבר הוא יבין את טעותו, ובשל טוב לבך הוא יאהב אותך כאת חייו. אל הבעל יש לדבר בקול רך, לא להתחנן ולהראות לו שיש לך שכל. אם תנהגי כך הוא תמיד יגיד שאת חכמה - ואת אכן חכמה. ואם באיזה שהוא עניין תאמרי לו את הדבר הנכון שיש לעשות, והוא לא ישמע בקולך ויעשה בדיוק את ההיפך - עקום ומטופש - הרי הוא יודה בפניך על טעותו ויתחרט. אבל אל תראי לו שאת נהנית. אל תרגיזי אותו חלילה, אל תכאיבי ללבן, אלא אדרבה, נחמי אותו, חזקי ואמצי אותו - הוא כבר יבין בעצמו שאם לא מקשיבים, לבסוף מתחרטים. עליך לפאר את בעלך, להכתירו כמלך ולחזקו כדי שיהיה לו האומץ לנהל את עסקיו. אם העסק אינו מצליח חלילה ואין בו כדי פרנסה, אל תשמיעי דברים רעים באוזניו. אדרבה, עודדי וחזקי אותו, כדי שלא יאבד ערכו בעיניו. אם תגידי, חלילה, איזו שהיא מילה רעה או תיסרי אותו בלשונך, הוא יאבד את עוז רוחו וחייכם יהיו קשים ורעים."

ככה דיברה עם כל כלה - בת, כלה או נכדה. ועם זאת, גם ביקשה מהן שתמיד תספרנה לה כיצד מתייחס אליהן הבעל. וכאשר היחסים לא היו כתקנם ידעה לישר את ההדורים ולהיטיב את הכול.

עם הגברים לאחר חתונתם דיברה בצורה אחרת. עליו לאהוב את אישתו כאת בבת עינו. תמיד עליו לזכור את סבלותיה של האישה בחודשי ההיריון ובלידה - ייסורים כאלה גבר כלל אינו מסוגל להעלות על דעתו. "אתה עושה אחר

כך ברית מילה ונעשה לאב בלי שום כאב, בלי ייסורים. אבל כמה משלמת על כך האישה? ואחרי כן, כשהיא מיניקה את הילד, כמה לילות איננה ישנה? הכול מוטל עליה! אתה הולך לך לרחוב, לעסקים, משוחח עם אנשים, הולך לבית המדרש, מתפלל ולומד, מדבר ומעביר את הזמן. ואילו היא יושבת בבית וקשורה לילד. הילד מוצץ את דמה ואת לשדה. וכאשר הוא חולה, חלילה, בכמה בריאות זה עולה לה? אין היא אוכלת, אין היא שותה ואין היא ישנה. נכון שגם לך זה קשה, אבל איך אפשר להשוות את זה עם הייסורים שלה? אתה קם והולך. ומה אם, בעזרת ה', יש הרבה ילדים? מה קורה אז עם האישה? אפילו האהבה שרויה ביניכם אתה צריך להבין זאת היטב. עליך לשמור על אשתך ולהוקירה. כאשר נאמנים לאישה - החיים הם מתוקים."

לשניהם יחד אמרה שעליהם לשמור על שקט בבית, שלעולם לא ישמעו הילדים מריבה ביניהם. חלילה וחס! זה מקלקל את אופיים של הילדים ויביא לכך שיפסיקו לכבד את הוריהם ולשמוע בקולם.

מובן שגם באוזני השמיעה אותם דברים. אבל אני רציתי להתחכם וסיפרתי לה, שמצאתי ספר שבו מוסבר היטב כיצד צריכים איש ואישה לחיות. שם הספר היה "קרית ספר" מאת מרדכי אהרן גינצבורג,^[13] ויש בו מכתבים שכתב מישו לחברו שהתחתן, שבהם הוא מסביר לו כיצד עליו לנהוג באישתו.^[14] קראתי את המכתבים באוזניה של סבתא, והם מאוד מצאו חן בעיניה. היא יעצה לי כי אקרא אותם גם לאישתי הצעירה, וכך אכן עשיתי.

וכך סיפר כל אחד איך זרעה סבתא את זרעי השלום בין איש לאישתו וכיצד נשאה עבודתה פרי. החיים בין בעלים לנשותיהם במשפחתנו אכן היו מצוינים. לא שמעו, חלילה, מילה רעה מאחד על השני.

אט אט נרגע סבא, התאושש וחזר לעצמו. הוא כבר שתה כוס תה, אבל עם כל לגימה שב ובכה: "ביילע-ראַשע טמונה באדמה, ואני מסוגל לשתות תה."

כל אלה שבאו קודם לכן לניחום אבלים ולא העזו לגשת אל סבא, ניסו עתה, כשכבר התאושש מעט, לטפל בו ולשכנע אותו שבקובלנותיו הוא חוטא כלפי אלוהים. אסור לבן אדם ליטול בעצמו את חייו. ה' נתן וה' לקח. דוד המלך בכה כשהילד היה חולה, אבל אחרי שהילד מת, הוא התרחץ וציווה לנגן.^[15] סבא כבר בכה פחות ולא חדל מלספר בשבחיה. כיצד נהגה בו, איזו אישה נפלאה היתה, ממש זהב, איזה לב רחב היה לה, וכן הלאה וכן הלאה.

ביום השישי סבא קם קצת יותר רגוע. הכינו תה, כולם טעמו משהו וגם סבא כבר אכל קצת. בעיר ידעו שאהרן-לייזר התאושש קמעא ושהוא כבר לא הופך את העולם. אפשר להרגיש חופשי ולבוא ולנחם אותו, אפשר יהיה לדבר אתו, להחליף

מילה, ולכל הפחות לספר לו דבר מה על ביילע-ראשע שלו שמעולם לא שמע. משעה אחת-עשרה ואילך התחילו המוני אנשים להגיע. במשך היום באו מאות אנשים, גברים ונשים, לניחום אבלים.

אחד מאלה שבאו לנחם סיפר, שפעם לא הסתדר עם אישתו, פרצה ביניהם מריבה והוא בא אל ביילע-ראשע כדי להתלונן בפניה על אישתו. "היא בחכמתה" - כך אמר - "הצליחה לרכך את לבי, ואגב כך גם הפכה את חטאיה של אישתי לקלי ערך. היא תיארה בפני בחיוניות מופלאה את החיים המתוקים שבין איש לאישתו ואת העונג הכרוך בהם; ולהיפך - את הגיהנום, את כאבי הלב ואת הייסורים שמביאים חיי נישואים רעים, עד שממש חשתי שעלי להתפייס תיכף ומיד עם אישתי, שעוד לפני רגע רציתי להתגרש ממנה. כשהלכתי, היא הזמינה את אישתי לבוא אליה בשעה שאהרן-לייזר איננו בבית. גם אותה שכנעה בדברי טעם, ובחכמתה הדריכה אותה כיצד לנהוג מכאן ואילך. חיי הנישואין שלנו היו מאז הרבה יותר טובים. שנינו הבנו שבעצם אנחנו רבים על לא כלום. פעם אני לא צודק ופעם היא. בגלל מה? בשביל מה? ומאז כבר עברו תשע שנים, ואנחנו, השבח לאל, חיים טוב. שנינו באנו להודות לה על כך. שאלוהים ייתן לה גן עדן מלא אור, שכן בחכמתה ובצדקנותה היא ממש הצילה אותנו."

מעשיות כאלה נשמעו לאין ספור. אמרו שבזמנה לא היה אף לא מקרה אחד של גירושין בקאמניץ.^[16] היא שמרה על זה, לא הרשתה זאת והשכינה שלום בין כולם. כעת, כשהגירושין מתרבים כפטירות לאחר הגשם,^[17] כשהאווירה היא כזו שכל אחד רוצה להרחיב ולקרוע בבת אחת את המקום שבו נוצר חור קטן, במקום לתקנו, כפי שנהגו פעם - עתה, כך אני סבור, נשמעים מעשייה של סבתא קצת תמימים. אבל בכל זאת היה בה כשרון גדול ויכולת רבה להחליק, לתקן ולשקם חיים רעים. ילדים מתבגרים היו באים אליה כדי להתלונן על אמם החורגת. היא קראה אז לאותה אם ובחכמתה ובלבביותה השפיעה עליה שתנהג יפה יותר ביתומים. הילדים הללו היו באים אחר כך להודות לביילע-ראשע.

ביתה היה מלא עניינים כאלה. במשך כל שעות היום - זה נכנס וזה יוצא, אבל רק כשאהרן-לייזר היה אצל הפריצים. היא ביקשה, שכאשר בעלה נמצא בבית, לא ירבו לבוא אליה, משום שלא רצתה להפריע למנוחתו מעסקיו.

התחילו לספר גם על ה'מתן בסתר' שלה, שנתנה בלי שבעלה ידע על כך דבר. היא לא רצתה שהדבר ייוודע. היא תמכה בבעלי בתים שירדו מנכסיהם ונותרו בלי פת לחם. היא העבירה להם מכל הירקות שהפריצים שלחו אליה בעגלות גדושות: תפוחי אדמה, כרוב, סלק, גזר, בצלים, פירות וכדומה. סבתא תמיד אמרה לסבא שאין יותר ירקות, והוא כבר דאג למשלוח חדש מן הפריץ. כאשר נתקבלו ירקות חדשים, מיד שלחה אותם שוב לכל בעלי הבתים המכובדים

שנתרוששו. גם להקדש היתה תמיד שולחת מכל מה שברשותה, גם בשר. אצל סבא נהגו לשחוט בחורף שור שלם, כבשים ועגלים רבים. הבשר כמעט שלא עלה כלום, והיא מיד עשתה את החשבון: חלק למשפחה, חלק לעניים המכובדים, חלק להקדש, וכדומה. סבא, שהיה אדם עסוק מאוד, אף פעם לא הבין למה צורכי המשפחה מרובים כל כך. היא גם נהגה לפטם אווזים רבים ולטגן שמאליץ, ובשעה שחילקה לבני משפחתה, היתה מפרישה עוד יותר לעניים.

בקיץ בישלה כמויות גדולות של מרקחת פירות ומיצים שונים. בשביל המרקחת לבדה השתמשה בשישים פונט סוכר! אם מישהו בעיר חלה ונפל למשכב היו באים אליה לקבל מן המרקחת. האחד צריך בשביל "קאסטארקע", [\[18\]](#) השני כדי לחזק את לבו. היא עסקה בכל הדברים הללו - וכל העיר, המסכנים והנזקקים, היו על ראשה. אבל כסף לצדקה נתנה אך מעט, שכן היא עצמה נזקקה להרבה כסף עבור כל המשפחה, ואילו בעלה לא נתן לה די צורכה.

כשבכל זאת היתה אומרת לו: "אהרן-לייזר, אני צריכה עשרים וחמישה רובל", היה משיב לה: "אין לי!" אף על פי שיכול היה לתת.

היא לא הוסיפה לבקש והעמידה פנים עליזות כאילו דבר לא קרה, כאילו כלל אינה כועסת עליו. אבל היא בכל זאת נזקקה לכסף, ועל כן לוותה אותו מגיסה מרדכי-לייב. במקום כסף שלח לה אהרן-לייזר לבית המרזח חבית י"ש ששוויה מאה רובל. [\[19\]](#) אחרי כמה ימים היתה אומרת לו ששוב צריכים י"ש. סבא שלח מיד חבית חדשה מן הפריץ, ובי"ש הזה החזירה סבתא לגיסה את ההלוואה.

מעודה לא יצאה כנגד בעלה - לא במילים ולא במעשים. אם אמר כן - זה היה כן, ואם אמר לא - זה היה לא. בשל כך תמיד נשמע לה, ואם נהג כלפיה שלא כהוגן, היה מפייס אותה: "אומר לך את האמת, אישתי האהובה, כאשר אינני שומע בקולך אני תמיד נופל בפח."

ואילו היא החליקה מיד את העניין באימרה נאה ובחיוך: "אין דבר, יש לך, בלי עין הרע, די שכל. אף אחד לא צריך, חלילה, ללמד אותך מה לעשות, ובטח ובטח לא יהודייה כמוני. אבל כל אדם, אפילו החכם ביותר, עושה לפעמים שטויות... בן אדם איננו מלאך. אין דבר, אין דבר..." אישה כזו היתה לסבא, ואין פלא שהוא הפך עולמות לאחר מותה. [\[20\]](#)

אחרי שקמו מהשבעה היו העיניים של כל בני המשפחה נפוחות מרוב בכי והפנים צמוקות מרעב...

הנה, כך חיה והתנהגה פעם אישה יהודייה, שממעלותיה הנשגבות כמעט שלא נותר זכר אצל הנשים בנות ימינו. פעם לא היו רבות כמותה, ואילו היום אין אף לא אחת.

כבר עמדתי קודם על מקומה החשוב של סבתי השקטה והלבבית במשפחתנו. את חשיבותה זו יבין הקורא טוב יותר, כשאומר שלאחר מותה התפוררה משפחתנו הגדולה. האחדות נתפרקה, הקשרים נתקררו, ומ'גדוד הצאר' לא נותר זכר... אם ל'גדוד הצאר' היה מפקד, שקט ובלתי מורגש, שבלעדיו, כמובן, לא היה הגדוד יכול להתקיים - היתה זו סבתא שלי, ששמרה על חייליה במסירות נפש. סבא היה רק הקפיטן האמיץ, הטוב והרועש!

לתוכן הענינים

לדף הראשי של פרויקט בן-יהודה

[1] על יושקה "הרופא" ועל המרפאים ("די פראַסטערע רופאים") בעיירה, ראו לעיל, פרק א, סמוך להערה 142.

[2] ראו למשל תיאור בכינותו בפרק יד, סמוך להערה 8.

[3] טהרת אישה שנפטרה נעשתה, משיקולי צניעות מובנים, רק בידי נשים מתנדבות שאף הן היו חברות ב"חברה קדישא". על "חברה קדישא", ראו לעיל, פרק א, הערה 175; טהרת המת, ראו פרק כז, הערה 3.

[4] מחילה - בקשת הסליחה מן הנפטר המתוארת כאן היא נוהג עממי שאין לו יסוד בהלכה. ראו: ח' חיות, "גלייבונגען און מנהגים אין פארבינדונג מיטן טויט", פילאָלאָגישע שריפי ב, ווילנע 1928, עמ' 301.

[5] על פי ההלכה "מת בעיר כל בני העיר אסורין במלאכה, שכל הרואה מת ואינו מלווהו עד שיהא לו כל צרכו - בר נידוי הוא" (שלחן ערוך, יורה דעה, סימן שמג, א).

[6] פטירת הדוד ולווייתו תוארו בפרק כז.

[7] מנהג צניעות זה נלמד מדברי ר' יהושע בן לוי: "סח לי מלאך המות... אל תעמוד לפני הנשים בשעה שחוזרות מן המת מפני שאני מרקד ובא לפנין וחריבי בידי ויש לי רשות לחב (ברכות נא ע"א); ועל סמך זה כתב ר' שלמה גנצפריד ב"קצור שלחן ערוך" (סימן קצח, י): "צריכים להזהר מאד לבל יראו הנשים עם האנשים כשהולכים לבית הקברות ומכל שכן בחזרתם יש סכנה בדבר". על מנהגי אבלות הקשורים בלוייה, ראו: גלייבונגען און מנהגים (לעיל, הערה 4); מ' בניהו, ספר זכרון להרב יצחק נסים... סדר שישי: מעמדות ומושבות, ירושלים תשמ"ה

[8] מנהג אבלות מקובל הוא לשבת בימי השבעה על הרצפה, על מזרון או על שרפרפים נמוכים, ועל כל פנים לא על ספסלים או כיסאות. ראו: קצור שלחן ערוך, סימן ריא, א; ש' גלי אור לאבל - להתפתחותם של עיקרי מנהגי אבלות במסורת ישראל מלאחר הקבורה עד תום השבעה, ירושלים תשנ"א, עמ' 77-79.

[9] במקור: "ראַזבאַיניקעס" (שודד, בפולנית: rozbójnik).

[10] ראו תיאור טקס הברכות בבית קוטיק ערב יום כיפור, לעיל פרק יד, סמוך להערה 12.

[11] "עמוד" - הכוונה ל"תיבה", שולחן הניצב לפני שלחן הציבור ועליו מניח החזן את סידורו.

^[12] על פי המשנה: "עשה רצונו כרצונך, כדי שיעשה רצונך כרצונו. בטל רצונך מפני רצונו כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך" (אבות, פ"ב, ד), וכוונת הדברים: עשה רצונו של הקב"ה (קיום מצוות) בלב שלם, כאילו היה זה רצונך שלך. דברי הסבתא, המסבים את כוונת המשנה ליחסים שבין אדם לחברו, הם ביאור עממי ולא פשט הכתוב.

^[13] "קרית ספר" - במקור, בטעות: "קרית סופר". ספר זה - שאינו אלא אגרון (ראו לעיל, פרק כ, הערה 27) - נדפס לראשונה בוויילנה בשנת 1835 ומאז בכמה מהדורות נוספות, ר' י' קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ג, ירושלים תרצ"ט, עמ' 148; י' הלוי-צוויק, תולדות ספרות האגונים (הבריונישטעלערס) העבריים (מאה 16-20), תל-אביב תשנ"עמ' 117-129. מ"א גינצבורג (1795-1846) היה מראשוני המשכילים בוויילנה והשפיע רבות על עיצוב דמותה של ההשכלה בליטא, ראו עליו: קלוזנר, שם, עמ' 129-185; י' ברטל, "מרוז אחרון גינצבורג - משכיל ליטאי מול המודרנה", בתוך: ע' אטקס (עורך), הדת והחיים, ירושלים תשנ"ג, עמ' 109-125.

^[14] בספרו הביא גינצבורג מערך התכתבויות "בין אב לבנו, בין אוהב לאוהבו ע"ד [=על דבר] תלאות הדרך וע"ד שידוך". הידיד נתן משתף את חברו שמואל, שנישא זה עתה, בניסיון ובלקחי מחי הנישואין והאהבה, ראו במיוחד: קרית ספר, ווילנא תר"ח, איגרת עג, עמ' 74-77.

^[15] על פי שמואל ב יב, 24-16: "ויבקש דוד את האלהים בעד הנער, ויצם דוד צום ובא ולן ושכב ארצה. ויקמו זקני ביתו עליו להקימו מן הארץ, ולא אבה ולא ברא אתם לחם. ויביום השביעי וימת הילד... ויקם דוד מהארץ וירחץ ויסך ויחלף שמלתיו ויבא בית ה' וישתחו, ויבא אל ביתו וישאל וישימו לו לחם ויאכל... ויאמר: בעוד הילד חי צמתי ואבכה כי אמרתי מי יו וחנני ה' וחי הילד. ועתה מת, למה זה אני צם? האוכל להשיבו עוד? אני הלך אליו והוא לא ישוב אלי." התוספת "וציווה לנגן" - אינה נזכרת בסיפור המקראי ואף לא במדרש.

^[1] קשה לקבל תיאור אידילי זה. במקומות אחרים בתחום המושב, מהם נשתמרה סטטיסטיקה על מספרי נישואין וגירושין, עולה תמונה שונה. כך ושל, בין השנים 1861-1868 היו בברדצי' שבוולין 1,004 מקרי גירושין לעומת 3,078 נישואין, כלומר יחס של 1:3 (א' צעדערבוים, דיא גיהיימניסע פון 'רדיטשוב, ווארשא תר"ל, עמ' 88).

^[17] גם זה, כנראה, דימוי ולא עובדה. על פי נתוני מפקד האוכלוסין שנערך בשנת 1897 נמנו בקרב יהודי תחום המושב בסך הכול 12,589 נשים גרושות ו-3,975 גברים גרושים. מס זה אינו כולל אמנם את הגרושים שהתחתנו בשנית, אך עדיין זהו מספר נמוך ביחס לכלל האוכלוסייה היהודית בתחום המושב באותה עת (כחמישה מיליון). ראו: Stampfer, "Remarriage among Jews and Christians in Nineteenth-Century Eastern Europe", *Jewish History*, 3, 2 (1988), p. 99

^[18] "קאסטאָרקע" - ברוסית: שמן קיק; שימש תרופה נגד עצירות.

^[19] כזכור, אחרון-לייזר ואישתו ניהלו בקאמניץ בית מרוז. ראו לעיל, פרק ד, סמוך להערה 16.

^[20] כפי שיתברר בחלק השני של הזיכרונות, אבלו המר של הסבא לא נמשך זמן רב. שלושה חודשים לאחר מות הסבתא הוא הדהים את בני המשפחה כשהודיע להם כי נשא איי שנייה. ראו: מיינע זכרונות, ב, פרק א.

© כל הזכויות שמורות. החומר מובא ברשות בעלי הזכויות.

דף זה הוא חלק מ**פרויקט בן-יהודה**, שמתקיים הודות ל**סיוע של מתנדבים**.